

Ekonomik gerikalmışlık ve ekonomik dengesizlik kavramları üzerine bir deneme

Ahmet Ali KARACA¹ Bahri ŞAHİN²

Özet

Bu makalede öncelikle azgelişmişlik kavramı üzerinde durulmuş bu konuda en önde gelen yerli ve yabancı kaynaklar belirlenmiştir. Ardından da bu kaynaklarda yer alan çalışmalar incelenmiş ve özellikle daha güncel tarihli çalışmalarda ele alınan ana ve alt konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca azgelişmişlik düzeyini ölçen kriterler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Özellikle; Dünya ekonomisine entegrasyon kriterleri, endüstrileşme kriterleri, sosyo-ekonomik kriterler, jeo-politik kriterler başlıklarında detaylı bilgiler verilmiştir. Literatürde ekonomik gerikalmışlık kriterlerini inceleyen çok çeşitli makaleler vardır. Bu makaleler genelde geri kalmışlık yaklaşımlarını genel değerlendirme perspektifinden aktarmaktadırlar. Bu makalede ise ekonomik geri kalmışlık kavramı ekonomik kalkınma iktisadı açısından incelenmiş ve ekonomik dengesizlikler ve kriterleri detaylı bir şekilde verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azgelişmişlik, Azgelişmişlik düzeyi kriterleri, Entegrasyon kriterleri, Endüstrileşme kriterleri, Sosyo-ekonomik kriterler, Jeopolitik kriterler,

An essay on economic underdevelopment and concepts of economic imbalance

Abstract

In this article, primarily, the concept of underdevelopment is focussed, the leading domestic and foreign sources of this regard have been identified. Then the studies in these resources are examined, especially the more recent studies that considered the main and sub-dated issues are emphasized. Also the criteria to measure the level of underdevelopment have been examined in detailed. Especially useful information for integration into the world economy criteria, criteria for industrialization, socio-economic criteria, geo-political criteria were given in detailed. In the literature, a wide variety of articles, examining the economic backwardness criteria, are exist. Generally, these articles explain backwardness approaches from the perspective of overall assessment. In this article the concept of economic backwardness has been examined in terms of economy of economic development and economic imbalances and their criteria are examined in detailed.

¹ Prof. Dr. Ahmet Ali KARACA

İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslar arası Ticaret Bölümü Tel: 0 532 247 40 42

² Yrd. Doç. Dr. Bahri ŞAHİN

İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü Tel: 0 532 247 29 06

Keywords: Underdevelopment, The level of underdevelopment criteria, Integration criteria, Criteria for Industrialization, Socio-Economic criteria, Geopolitical criteria

Az gelişmişlik kavramı

İkinci dünya savaşından sonra, ekonomik büyüme problemlerinin ekonomik ilgi alanının odak noktası olması nedeniyle geri kalmış ülke kavramı yerini diplomatik ve zararsız bir kavram olan az gelişmiş ülke kavramına bırakmıştır.³S.Cordova, Armando,1969 S.7) Bu tanım UNO tarafından da az gelişmiş ülkeleri gelişmiş sanayi ülkelerinden ayırmak için kullanılmıştır.⁴Vgl. Ringer, K.,1963 S.93 ff)

Bu tanımlama da, herkes için geçerli olan ve her ülkeye uygulanabilir genel bir az gelişmişlik kriterinin olmadığını değiştirememiştir. "Gelişmekte olan ülke" ifadesi ise bazen global, bazen de yanıltıcı bir şekilde ve genelde endüstrileşmemiş ülkeleri endüstri ülkelerinden ayırt etmek için kullanılmıştır. UNO'nun benimsediği fert başına düşen milli gelir, kapital yetersizliği ve teknik sektörlerin nispi önemi kriteri, sadece olayın maddi boyutunu dikkate almaktadır. Bu kriter; birçok bilim adamı tarafından da benimsenmiş, gelişmekte olan ülkeleri fert başına düşen reel gelir ve kapital açısından endüstri ülkelerine göre nispeten fakir olması olarak tanımlamışlardır.⁵Vgl. Priebe, H.,1972 S.19) Halbuki böyle gelir ve kapital kriterine göre yapılan bir tanımlama gelişmişliğin sadece maddi büyüklüğünü ölçmeye dayalı olduğu için hakkaniyete uygun düşmemektedir. Terimlerdeki çeşitleme yani fakir-zengin, az gelişmiş-gelişmiş, geri kalmış-ilerlemiş, gelişmekte olan-gelişmiş ülke tanımlaması yerine sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülke ayırımı, kavram kargaşasını biraz daha yumuşatacak nitelik taşımaktadır.

Bu bağlamda; bazılarının sanayileşmemiş ülkeleri mevcut üretim gücüne oranla az üretimde bulunan veya başka ülkelerde kullanılan üretim tekniklerini kullanmayan ülkeler olarak az gelişmişliği tanımlaması da gerçekçi olmamaktadır. Bu nedenle en kısa tanım olarak, kaynaklarını iyi kullanamayan ülkeler gelişmemiş, iyi kullanan ülkeler ise gelişmiş ülkeler olarak kabul edilmelidir.

Gelişme seviyesi, ekonomik ve toplumsal yapı ve potansiyel gelişme imkanları açısından tamamen farklı gelişmiş ülkeleri karakterize etmek için birlikte kullanılan bir çok uygun kriter mevcuttur. Bunlar:

Über den wertenden Gehalt des Begriffes der Unterenwicklung schreibt er: "... man möchte fast sagen ,die eigentliche Bevölkerung, die in vielen Ländern Träger alter Kulturen ist, und nur von unseren ökonomischen Maßstäben her twas einseitig und herablassend als unterentwickelt bezeichnet wird ."Das zeige, daß der Ausdruck 'Entwicklungsländer' ein Begriff ist, der "unverbindlich, willkürlich, sogar unglücklich "gewöhlt sei.

- Fert başına düşen milli gelir,
- Ülke büyüklüğü,
- Tarım ve sanayiinin istihdamdaki ve üretimdeki payı
- İhracat sektörünün ekonomik büyümeye katkısı
- Sermaye yetersizliği

³ S.Cordova,Arbendo:Elemente einer Definition der wirtschaftlichen Unterenwicklung,in :Die wirtschaftliche struktur Lateinamerikas, Frankfurt 1969 S.7

⁴ Vgl.Ringer,K.:Zur Begriffsbestimmung der Entwicklungslander,in :Entwicklungspolitik ,Handbuch und Lexikon,Hrsg Besters ,H.,Boesch , E.E Berlin 1966 ,Sp.1f ferner myint, H :An Interpretation of Economic Backwardness; in:The Economics of Underdevelopment ,Agarwale, A.N. and Sing ,S.P., New York ,Oxford Universty Press 1963 S.93 ff

⁵ Vgl. Priebe, H :Überwindung von Daulismen und Einbeziehung der landlichen Bevölkerung in den Entwicklungsprozeß,in :Priebe ,H: Das Entwicklungspotential im Etwicklung prozeß, Frankfurt 1972 S.19

- İşsizlik oranının yüksek olması
- Özellikle düalist bir ekonomik yapı ⁶Vgl. Cordova, A.,S.9 f)

Çeşitli azgelişmişlik kriterlerinin değerlendirilmesi ve kullanılmasına uygun olarak gelişme halindeki ülkelerin tipleri de değişmektedir.⁷Vgl. Bauer, P.T, 1961 S.242) Bu farklılaşma değişik gelir guruplarına göre olacağı gibi, petrol ihraç eden ülkeler gibi önemli hammadde kaynaklarına sahip ülkeler olarak da yapılabilir. Önemli olan kalkınma sürecine ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerin birlikte etkisini görmektir.⁸Örneğin Besters, ekonomik olmayan faktörler olarak coğrafik şartlar, iklim, sosyo-kültürel ilişkiler, politik şartlar ile hızlı nüfus artışını öne çıkarmaktadır. Ekonomik faktörler olarak da üretim artışının zorlukları yani üretim araçlarının yetersizliği,⁹Vgl.Viner,J.S.9) mevcut kaynaklar ile onun kullanılması arasındaki farklar ve pazar genişlemesindeki zorluklar olarak sıralamaktadır.(-1-)Weltbank,Washington 1981,S.149) (-2-)Vgl. Besters,H.,S.263)

-1-Laut Statistik der Weltbank und UNO verfügte die Türkeiüber ein Pro-Kopf-Einkommen in Höhe von1330(1979) US Dolar, während imgeichen Zeitraum das Pro-Kopf-Einkommen der typischen Entwicklungslander unter370Dollar lag. Vgl. Weltentwicklungsbericht 1981, Weltbank ,Washington 1981 S.149

-2-Vgl.Besters, H.:Theorien zur wirtsschaftlichen Entwicklung, in:Entwicklungspolitik,Handbuch und Lexikon, a.a.O., S.263 ff. Und 268 ff.

Azgelişmişlik veya gelişme düzeyi farkını ölçen kriterler

Azgelişmişlikte olan ülkeler neden az gelişmiştir? Bütün gelişme teorileri ve politikası tartışmalarında neden bu ülkeler diğerlerine göre fakir veya az gelişmiş olarak dikkate alınır? Fakirlik ekonomik ölçütlerle değerlendirildiğinden tanımlamada herhangi bir sorun olmamasına karşın, az gelişmişlik kavramı çok yönlüdür. Bu ülke ve toplumlar statik ve dinamik olarak gelişmesi açısından da birbirinden farklılık göstermektedir. Geri kalmışlık sorunu ancak toplumsal akümülayon (birikim), değerlendirme ölçütlerinin yardımı ile tespit edilebileceği anlamına gelmektedir.

Üretim teorisi tezi çerçevesinde akümülayonun kalkınma sürecini tespit ettiği söylenmektedir. Akümülayonun ekonomik boyutları sadece analiz açısından önemli olmasına rağmen, bilgi ve deneyim birikiminin de dahil edildiği ekonomi dışı faktörlerin önemini ihmal etmemek gerekmektedir.¹⁰Vgl.Besters,H., S.263)

Her kalkınma tartışmasının özünde en azından objesi farklı kültürlerin çeşitli sosyo-ekonomik sistemle birlikte irdelenmesi gerekmektedir. Bazı düşünürler, bir toplumu diğer kültürlerle kendi kültürlerinin istikametinde hareket ettiği müddetçe dinamik kabul etmektedirler. Gelişme süreci; gözlemci açısından önemsiz gözüktüğü, kendi kültürleri ile ölçülmediği ve tanımı olmadığı müddetçe statik olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak az gelişmişlik başka bir kültür olarak

⁶ Vgl. Cordova,A:a.a.o.,S.10ff. Nach Viner sind die Kriterien: ungenutzter Reichtum der Natur, Kapitalmangel, Anteil der Industriebevölkerung an der Gesamtbevölkerung. Vgl. Viner, J. : The Economics of Development; in : The Economics of Underdevelopment, a.a.O.,S.9f

⁷ Vgl. Bauer, P.T.:Entwicklungslander (II),Ökonomische Problematik, in:Handwörterbuch der Sozialwissenschaften,

⁸ 3.Diese Feststellung erfolgt unter dynamischer Betrachtung

⁹ Vgl. Viner, J.:The Economics of Development;in:The Economics of Underdevelopment:a.a.O., S.9 ff.

¹⁰ Vgl. Besters,H.:a.a.O., S.263 und 268

ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan seçilmiş ilgi alanlarına göre farklı sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel durumların gelişme teorisi ile ilişkisinin kurulması da önem kazanmaktadır. Sosyal bilimler literatüründe geri kalmışlığın nedenleri incelenirken gerek Marksist, gerekse geleneksel ideolojiler geri kalmışlığın antropolojik boyutunu ihmal etmişler ve geri plana itmişlerdir. ¹¹Vgl. Christiane Kriger, 1985 s.154) Bu nedenle azgelişmiş ülkelerin neden az gelişmiş olduğu ve bunun arkasında yatan nedenler, batı ve doğu kültüründeki gelişme ideolojileri yaklaşımları dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Gelişmekte olan ülke kriterleri yukarıda geniş bir biçimde açıklanmıştır. Aynı şeyler eşit olmayan gelişmişlik için de geçerlidir. Eşit olmayan gelişme sadece gelişmekte olan ülkelerin bir olgusu değildir. Bununla birlikte endüstri ülkeleri de hem kendi aralarında hem de ülke içinde eşitsizliğin göstergelerini taşımaktadır. Buna en iyi örnek İtalya-Almanya ve Güney-Kuzey İtalya gösterilebilir. Böyle bir eşitsizlik bölgeler arasında, ulusal ve uluslararası eşitsizlik değerinin mutlak ve nispi yüksekliği ile ölçülmektedir.

En çok kullanılan eşitsizlik değeri veya kriteri ekonomik ve sosyo-ekonomik gelişme derecesidir. Bu kriterler ile gelişme hem statik hem de dinamik açıdan dikkate alınmaktadır. Statik açıdan bakıldığında eşitsizlik değerinin mutlak büyüklüğü ölçüt alınmakta, dinamik olarak ise bu değerlerin büyüme oranlarına bakılmaktadır. Farklı gelişmişlik değerleri her ülkenin değişik bölgeleri veya değişik ülkeler arasında üretim faaliyetlerinde kendini göstermektedir. Gelişme düzeyleri farklı olan ülke veya bölgelerde, üretim faaliyetleri genelde merkez bölgelerle sınırlı kalmakta ve uydulara hemen hemen hiç ulaşmamaktadır. Uydular mevcut geleneksel üretim yapısını sürdürmekte, gelir ve istihdamın gelişmesi uydularla merkezler arasında uçurumlar kadar farklılık göstermektedir.

Aşağıdaki liste ile eşit olmayan gelişme kriterleri gösterilmiştir. Bu kriterler ulusal ve uluslararası çeşitli örgütlerin en sık kullandığı kriterler kataloğudur. Bazı kriterler hem bölgesel, hem ulusal, hem de uluslararası alanda ölçüt olarak kullanılmaktadır. Bölgesel bağlamda eşit olmayan gelişme, üretim yapısı, üretim faktörleri oluşumu, istihdamın sektörlere dağılımı, işçi maliyetlerindeki gelişme ve rekabet durumu ile maddi ve maddi olmayan alt yapı arasındaki farklarla kendini göstermektedir. Bütün uluslararası örgütlerin kullandığı kriterlerden derlenen gelişme seviyesi farkını ölçen kriterler kataloğu aşağıda gruplandırılmıştır. ¹²Vgl.C. Kriger,S.154)

a) Dünya ekonomisine entegrasyonu ölçen kriterler

- İhracatın milli gelirdeki payı
- İhracatın yapısı (endüstri malları oranı ve sermaye malları oranı)
- İhracat gelirlerinin daha çok hangi mallarda yoğunlaştığı
- Dünya pazarlarında hissedilme (ihracatın dünya ticaretindeki payı, endüstri malları ihracat miktarı, ihracatın büyümesi)
- Dış ticaret stratejisi
- Cari işlemler bilançosu durumu
- Ticaret hadlerindeki gelişme

¹¹ Vgl. Christiane Kriger, Carsten S.Thoroe, Wolfgang Weskamp:Regionales Wirtschaftswachstum und sektoraler Strukturwandel in der Europäischen Gemeinschaft,Tübingen 1985, S.154

¹² Vgl.C.Kriger,C.S.Thoroe,W.Weskamp:a.a.O.,S.154ff

- İthalat oranı (ithalatın dünya ticaretindeki payı, milli gelirdeki payı ve ithalatın mal yapısı)
- Borçluluk ve borç ödeme durumu
- Uluslararası rezerv durumu

b) Endüstrileşme derecesini ölçen kriterler

- Endüstrinin milli gelirdeki payı
- Sanayi ürünlerinin milli gelirdeki payı
- Önemli sanayi ürünlerinin milli gelirdeki payı
- Sanayi sektörünün toplam istihdamdaki payı
- Sanayi üretiminin ürün derinliği
- Sanayileşme dinamiği (büyüme)
- Yatırım oranı
- Altyapı durumu
- Kapital durumu
- Doğrudan yabancı sermaye
- Yetişmiş işgücü
- Devletin ve özel sektörün sanayideki rolü
- Pazar potansiyeli
- Teknolojik potansiyel

c) Sosyo-Ekonomik gelişmeyi gösteren kriterler

- Fert başına düşen milli gelir
- Fert başına düşen milli gelirin büyümesi
- Enerji tüketimi
- Eğitim durumu
- Okuma yazma oranı
- Okullaşma oranı
- Yüksek okulda okullaşma oranı
- 100.000 kişiye düşen öğrenci sayısı (doktor, ebe ve hemşire sayısı)
- Fert başına protein tüketimi
- Ortalama ömür
- Şehirleşme oranı
- Düalist yapı

d) Jeopolitik ağırlığı ölçen kriterler

- Nüfusun mutlak büyüklüğü
- Milli gelirin mutlak büyüklüğü
- Hammadde potansiyeli
- Enerji potansiyeli
- Bölgesel önem
- İdeolojik öncülük
- Atom gücü potansiyeli

- Borç alan veya veren ülke konumu
- Coğrafik alanın mutlak büyüklüğü

Bu kriterlere göre uluslararası tartışmalarda gelişmekte olan ülkeler; a) En az gelişmiş ülkeler (fert başına düşen milli gelir 100 dolar, sanayiinin milli gelirdeki payı % 10 ve altı, okuma yazma oranı % 20), b) Doğal afetlerden etkilenen ülkeler, c) Deniz bağlantısı olmayan ülkeler şeklinde sınıflandırıldığı gibi hammadde kaynakları fakir gelişmekte olan ülkeler (iç pazarı küçük), kaynakları zengin ülkeler (iç pazarı geniş), petrol ihraç eden gelişmekte olan ülkeler (iç pazarı küçük), petrol ihraç etmeyen zengin hammaddesi olan ülkeler (iç pazarı orta büyüklükte), hammaddesi olan ve iç pazarı küçük olan ülkeler şeklinde sınıflandırma yapılmaktadır.

Sonuç

Günümüzde gelişmiş ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasındaki gelişme düzeyleri farkı büyük sorun teşkil etmektedir.1900 yılı başlarında gelişmiş ülkeler arasındaki gelişme düzeyi fark 3 katı iken günümüzde bu 60 katına çıkmıştır.Bu farkın da, ölçülmesinde hangi ölçütlerin kullanılması konusunda görüş birliği oluşmamıştır.Bu ölçüt büyük ölçüde gelişmiş ve gelişmemiş tanımından ortaya çıktığı anafikri çerçevesinde makale ele alınmıştır.Her uluslar arası ve uluslar üstü kuruluşlar kendi kriterlerini oluşturmuştur.Bu kriterlerin bazıları bölgesel,ulusal ve uluslar arası düzeyde kendi amaçları doğrultusunda kullanılmış ve kullanılmaktadır. Sorun bu kriterlerin global ve bazen yanıltıcı biçimde kullanılması karşılaştırma şansını yaratmaktadır.Bu çalışmanın amacı her alanda bölgesel,ulusal ve uluslar arası alanda ortak kullanılan bir gelişmiş ve gelişmemiş(endüstrileşme)kriteri oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- 1) S. Cordova, Armando : Elemente einer Definition der Wirtschaftlichen Unterentwicklung; in: Die Wirtschaftliche Struktur Lateinamerikas, Frankfurt M / 1969
- 2) Ringer, K: Zur Begriffsbestimmungen der Entwicklungslaender in : Entwicklungspolitik, Handbuch und lexikon, Berlin 1966
- 3) Myint, H: An Interpretation of Economics Backwardness, New York 1963
- 4) Priebe, H : Überwindung von der Dualismen und Einbeziehung in den Entwicklungsprozess, Frankfurt/M, 1963
- 5) Besters, H : Theorien zur wirtschaftlichen Entwicklung, in : Entwicklungspolitik, Handbuch und Lexikon Berlin 1966
- 6) Kriger, C., Carsten, S., Thoroe, W. Regionale wirtschaftswachstum und sektoraler Stukturwandel in der Europäischen Gemeinschaft, Tübingen 1985
- 7) Besters, H. Theorien zur Wirtschaftlichen Entwicklung, in: Entwicklungspolitik, Handbuch und Lexikon, Berlin 1966